

Емілія Огар

ПУБЛІЦИСТИКА КОСТЯНТИНА РОДИКА В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ КНИЖКОВОЇ ЖУРНАЛІСТИКИ

DOI: [https://doi.org/10.37222/2524-0331-2019-9\(27\)-25](https://doi.org/10.37222/2524-0331-2019-9(27)-25)

Розглянуто питання інституціоналізації книжкової журналістики як самодостатнього тематичного напрямку в сучасній культурній журналістиці. Означено семантику концептів «книжкова журналістика» і «книжкова публіцистика». На основі публіцистичних текстів відомого книжкового журналіста Костянтина Родика, що уважаються за взірці якісної української книжкової журналістики, виявлено її питомі характеристики. Зацентовано на відмінностях між книжковою та літературно-критичною журналістикою.

Ключові слова: публіцистика, книжкова журналістика, літературна критика, Костянтин Родик, літературно-видавничий процес, есей.

Упродовж останніх двадцяти років в українській журналістиці сформувався великий корпус різножанрових текстів про літературно-видавничий процес, опублікованих окремими виданнями, у відповідних рубриках культурологічної, мистецької та суспільно-політичної періодики і — головно — в тематично спеціалізованих (галузевих) мас-медіа.

Галузеві мас-медіа і відповідно галузева журналістика — журналістика, орієнтована на конкретну тематику й зацікавлену в ній аудиторію, — постійно перебувають у полі зору дослідників. Упродовж останніх двадцяти років було захищено низку дисертацій, присвячених особливостям висвітлення тієї чи іншої теми в ЗМІ (пресі, телебаченні, радіо), їх контентному та структурно-формальному аналізу.

Не залишилися поза дослідницькою увагою й мас-медіа літературно-видавничої проблематики. Так, у низці історико-пресознавчих розвідок спеціалізовані часописи досліджувалися в аспекті становлення відповідного типу української періодики, а також як інструменти популяризації на початку ХХ ст. книжкової культури (О. Антоник, В. Бездрабко, Т. Гринівський, Г. Ковальчук, О. Мель-

ничук, Е. Огар, І. Плехова, Л. Сілевич, Н. Солонська та ін.). Друковані й цифрові ресурси, що постали у новітні часи, вивчалися переважно з огляду на їхній потенціал просувати видавничу продукцію, в аспекті видавничого маркетингу і реклами (О. Афонін, Т. Булах, Г. Грет, Г. Ключковська, І. Копистинська, М. Макуха, О. Мельников, М. Сенченко, О. Скібан, А. Судин та ін.). Щодо творчого доробку сучасних журналістів, які фактично сформували відповідний публіцистичний дискурс, він, до того ж у запропонованій нами перспективі — з огляду на формування сучасної української книжкової журналістики, практично не вивчався.

Пропонуючи заповнювати цю прогалину, ми виходимо з того, що розвиток будь-якого напрямку в журналістиці передовсім залежить від людського чинника: наявності журналістів-експертів, які фахово розуміються на проблемі, а головне — вміють доступно, змістовно й виразно говорити про це з різними аудиторіями. Не випадково, скажімо, данські й норвезькі дослідники, опираючись на результати глобального опитування (27 респондентів з 67 країн світу), виявили низку професійних особливостей культурної журналістики, в рамки якої органічно вписується об'єкт нашої уваги — книжкова журналістика, та професії «cultural journalist»¹. «Вони (дослівно — «культурні журналісти». — *Е. О.*), фактично, є посередниками між виробниками культурного продукту та його споживачами. Такі журналісти... зазвичай поділяють пристрасть до мистецтва і культури та займаються покращенням суспільної оцінки таких явищ» — так, зокрема, сформульовано суспільну й професійну місію цієї журналістської професії [1].

У межах статті ми ставимо за мету, опираючись на взірці якісної української книжкової журналістики, представлені публіцистичним доробком відомого книжкового журналіста Костянтина Родика, виявити найприкметніші її риси, виразити проблему її інституціоналізації, концептуалізувати явища «книжкової журналістики» і «книжкової публіцистики».

Парадокс, але книжкова журналістика, давно легітимізована практикою, досі немає статусу самодостатнього напрямку в українській журналістиці, як, скажімо, політична чи економічна журналістика. Проблеми починаються з відсутності консенсусу в термі-

¹ В українській термінології немає такого відповідника.

нах, у розмитості тлумачень і визначень. Так, мас-медіа, що спеціалізуються на літературно-видавничій тематиці, часто означають як літературні, літературознавчі або літературно-мистецькі, а журналістів, які пишуть і про літературний процес, і про артефакти книжкового ринку, однаково називають літературними критиками. Однак, попри позірну схожість фокусної тематики, книжкова та літературно-критична журналістика відрізняються (принаймні мають відрізнятись) між собою «points of view» на літературно-видавничий процес, стилістикою, характером дискурсу, спектром функцій [див. дет. 4].

Літературна критика як складова теорії літератури (літературознавства) перебуває радше в науковій площині, а тому апіорі орієнтується на підготовленого реципієнта, натомість книжкова — адресується (повинна адресуватися) ширшій аудиторії: «кожній розумній людині, ким би вона не була: студентом чи кваліфікованим фахівцем, інтелігентом чи представником бізнесу, політиком чи вільним художником» [2], виконуючи не лише функцію критика, а — і то передовсім — своєрідного навігатора у «морі надмірної пропозиції», порадирика, що варто читати. Книжкова журналістика передбачає реципієнтів із різним читацьким досвідом, ступенем мотивації, але здебільшого без спеціальної літературознавчої підготовки, що її часто передбачають у своєму адресаті літературні критики. Різними фокус-групами зумовлюється й відмінність у стилістичних регістрах двох журналістських (критичних) дискурсів.

Послідовно уводячи детермінант «книжковий» до терміносполук «книжкові мас-медіа», «книжкова/ий журналістика/журналіст», «книжкова/ий критика/критик», ми прагнемо точно ідентифікувати тематичну спеціалізацію цього обстоюваного нами напряму в сучасній культурній журналістиці. Нам йдеться не стільки про «книгу» як матеріальний носій, сучасне медіа, скільки про «книжкову культуру» загалом («книжковий світ»), що «охоплює усі матеріальні й духовні аспекти книги та світу книг... дозволяє описати з точки зору людської культури книгу та її складові, а також пояснити зібрання книг (такі, як видавничий репертуар, книготорговельний асортимент, бібліотечна колекція, список книжок для читання, навіть увесь книжковий універсум), дає змогу поглиблено

досліджувати та оцінювати книжкові традиції і спадщину, універсализм та поліфункціональність книги» [3, с. 49].

У визначенні одного з «найбагатозначніших наукових понять, для яких існує ціла низка дефініцій, тлумачень та різночитань» [8, с. 41], поняття «публіцистика», зокрема «книжкова публіцистика», ми виходимо із узагальненого синтетичного погляду на феномен¹, згідно з яким це й особливий різновид журналістської творчості, й одночасно породжувані нею продукти/тексти. Для нас це явище близьке до т. зв. «*opinion journalism*», що зазвичай протиставляється «*objective news reporting*» [9]. Щодо «книжкової журналістики», то вона, в нашій інтерпретації, є однією з можливих медіатизованих практик, в яких публіцистика себе оприявнює тим дискурсом, що передбачає як створення, так і суспільну рефлексію на продукти публіцистичної діяльності.

Ідея звернутися до творчого доробку відомого українського літературного критика, наукового працівника Інституту літератури НАН України і книжкового журналіста Костянтина Родика виникла з кількох міркувань. По-перше, із книжковою журналістикою пов'язана уся майже тридцятилітня професійна діяльність К. Родика: він був засновником і багаторічним головним редактором одного з найбільш професійних серед спеціалізованих пресодруків часопису «Книжник-ревію» (2000—2007 рр.), ведучим у середині 1990-х рр. рубрики «Бібліоман» у телепрограмі «Телеманія», видавничого радіоциклу на «Радіо “Свобода”», є організатором і куратором одного з найвитриваліших в історії незалежної України та її книговидавничого ринку конкурсного проекту «Книжка року», колумністом газет «День» й «Україна молода», автором-упорядником серії «Український Best. Книжка року», науково-популярних книжок «Невивчені уроки Ситіна, або “Тоголізація” триває» (2000), «Актуальна література» (2016) та «Сізіф ХХ. Книжка vs. політика» (2019). По-друге, наративи К. Родика про літературу і видавничий ринок уважаються взірцем якісної книжкової публіцистики, своєрідним майстер-класом творчості у відповідному журналістському

¹ Над можливою семантикою поняття — від журналістикознавчої (вужчої) та соціокомунікативної (ширшої) — міркували у своїх працях В. Здоровега, Т. Лильо, Й. Лось, А. Мельник, В. Михайлин, М. Титаренко та ін.

кластері¹ і — що особливо важливо у контексті пропонованої теми — незаперечним доказом її фактичного буття в сучасному українському журналістському дискурсі.

Костянтин Родик як вдумливий, спостережливий самовидець тривалий час пише новітню історію української книжності, що формувалася в умовах постійної політичної й економічної турбулентності, важких пошуків самовизначення — національного і культурного, блокування розвитку національного бізнесу і потужного лобювання інтересів російських видавничих монополій на українському ринку. Його історія про те, як із хаосу болісно народжувався бізнес, реальний ринок, як «українська книжкова самодіяльність таки перетворилася на бізнес. Нехай кволій, проблемний, депресивний — проте бізнес» [7, с. 229]. Його публіцистика — це також історія про людей, які реалізувалися не лише в літературі, а й у книжковому бізнесі; про становлення критики і вироблення вміння писати про літературу, проілюстрована яскравими прикладами власної журналістської майстерності.

Для аналізу ми обрали тексти рецензій, оглядів та «есеїв-розслідувань», зібраних в останніх книжках К. Родика. В «Актуальній літературі» автору вдалося скласти з них як із пазлів панорамну й одночасно персоналізовану картину літературно-видавничого процесу в Україні, представляючи його «як ринок ідей, що відбивають/змінюють масову свідомість»; «дослідити походження, взаємозалежність і співмірність сучасних літературних артефактів, а відтак дати читачеві надійний путівник величезною літературною країною» [5, с. 3]. В актуальних мемуарах «Сізіф ХХ. Книжка vs. політика» ці творчі рефлексії майстерно «вплетені» в основну сюжетну канву — історію всеукраїнського рейтингу «Книжка року». Есеї, опубліковані в рубриці з промовистою назвою-грифом «Без терміну придатності», фактично, презентують українські книжкові проекти часів незалежності непроминального значення. Об'єднані під спільною палітуркою, ці публіцистичні тексти/твори утворюють цікавий завершений публіцистичний метанаратив, або «публіцистичний метатекст» [8, с. 48], зручний для того, аби виокремити

¹ Свого часу К. Родика було визнано лавреатом премії ім. В. Стуса (2000 р.), рейтингу «Золота фортуна» (2001 р.), кращим книжковим журналістом Форуму видавців у Львові (2001, 2003 рр.), відзначено Почесною нагородою НСПУ (2005 р.) та ін.

найпитоміші, з нашого погляду, риси якісної книжкової публіцистики. Спробуємо їх означити.

По-перше, це очевидно ширша (порівняно, скажімо, із науковою літературною критикою) об'єктна ділянка, коли в полі зору журналіста перебуває не лише текст твору, а й паратекст, засоби візуалізації, верстка, дизайн, маркетинговий і культурний бекграунд тощо — книжка як артефакт. Зауважимо, К. Родик послідовно акцентує «книжкову» ідентифікацію усєї його експертної діяльності й журналістської творчості: він послідовно називає себе як літературним, так і книжковим критиком. Концепт «книга» є ключовим у назві започаткованого ним свого часу часопису, в назві рейтингу, в назвах його збірок, а використаний журналістом образ-метафора Сізіфа вважається, як відомо, «святим-заступником **видавців** (викремлення наше. — *Е. О.*) по всьому світу» [5, с. 2].

По-друге, це синкретичний підхід до аналізу літературно-видавничого процесу в широкій соціокомунікативній перспективі, «в координатах соціології (філософії, психології тощо), літератури і читання» [5, с. 3]. В аналізі літературно-видавничих артефактів К. Родіку майже завжди виходить мудро балансувати між літературознавчою, ширшою — культурологічною, та книжково-маркетинговою їх візіями, він свідомо розширює можливий спектр оцінок й узагальнень. Так, розповідаючи в есеї «Нічні діви не здаються» про початки творчості Юрія Винничука, журналіст вдається до короткого екскурсу в історію «руїни» книжкової справи і читання початку 1990-х рр., коли «книжка швидко позбулася монопольного права на повсякденне дозвілля більш-менш освіченої верстви населення» [5, с. 30]. Це дає йому змогу схарактеризувати призабутий (а молодим поколінням й незнаний) позалітературний бекграунд, яким визначалася тодішня споживча й читацька поведінка українців, й одночасно пояснити їх кволу реакцію на перші літературні проби письменника. В есеї «Уроки історії» заслужену славу, що згодом прийшла до «любленого масовим читачем Винничука-раблезіанця, веселуна-дотепника, режисера-продюсера яскравих маскарадів», журналіст так само пояснює актуальною ринковою кон'юнктурою (без жодного сліду негативної конотації). Успіх Винничука в його здатності бути «в українській літературі письменником “для всіх”» [5, с. 65], одночасно цікавим масовій і, за влучним

визначенням О. Романенка, «інтелектуально стурбованій читацькій спільноті» [5, с. 64].

По-третє. Як «cultural journalist», К. Родик у передмові до «Актуальної літератури» із промовистою назвою «Код актуальності» наголошує, що йому не йдеться про життєві й творчі біографії літераторів, рецензії на їхні книжки, він «розслідує» їхню творчість «з метою виявлення їхньої ролі і місця у процесі виникнення поширення та трансформації значущих для суспільства інтелектуальних кодів», а ще, аби «збагнути, наскільки література взагалі актуальна для сучасної української людини» [5, с. 2—3]. Звідси — очевидна поліфункціональність його книжкової журналістики, що, крім традиційної функціональної настанови критично відрефлектувати той чи інший літературно-книжковий факт, передбачає ширші культуротвірні та світоглядно формувальні цілі й завдання, як-от популяризацію ідей читання, просвітництва, саморозвитку, інтелектуалізму, виховання естетичних й мистецьких смаків.

По-четверте, впадає в око виразна гіпертекстуальність аналізованого публіцистичного метанаративу. К. Родика (завдяки високій професійній й книжковій ерудиції) практично в кожній публікації вдається майстерно використовувати літературні ремінісценції, «вплітати» в єдину смислову канву різні наративи, «лінкувати» (через зіставлення, протиставлення чи порівняння) (не)суголосні в контентному, філософському, екзистенційному, жанровому сенсах тексти/твори різних авторів з різних епох, країн, культурних традицій, розгортати у такий спосіб перед читачем панорамне літературне, соціальне, ринкове і навіть політичне тло, в яке «вмонтований» описуваний/аналізований ним літературно-видавничий артефакт. В «Актуальній літературі» ці «інші» тексти, залучені для розмови про конкретний письменницький досвід, К. Родик промовисто називає «Групою підтримки». І справді, вміщена в рубриці з таким заголовком бібліографічна інформація не просто засвідчує використані при написанні розділу джерела, вона слугує для зацікавленого вдумливого читача дороговказом, куди для задоволення своїх серйозніших читацьких потреб йому рухатися далі. Так, розповідь про українське видання «Не сподівайтесь позбутися книжок» «славетного італійця» Умберто Еко переростає у Родика в розповідь про «Масонську ложу читачів» (так називається есей),

про культурну практику читання загалом, про дотичні до цієї проблематики подібні видавничі проекти: перекладені українською «Книжка про читання» Юстини Соболевської та «Навіщо читати?» Шарля Данціга.

Перспективною у контексті стрімкого поширення явищ конвергенції та кросмедіальності видається спроба журналіста використовувати кросмедійні ремінісценції, апелюючи до екранних версій втілення культових творів літератури. Адже сьогодні часто знайомство з твором обмежується лише переглядом його кіноверсії. Скажімо, в есеї «Код Дена Брауна. “Жаба” проти наук-поп-літу» журналіст, міркуючи на причинами провальних спроб Рона Говарда екранізувати найвідоміші твори письменника, фактично стверджує: читайте першотвори! Тексти Дена Брауна в рази сенсовніші, ніж «чистий детектив — очищений від багатошаровості авторського тексту, в якій ховається його науково-популярна сутність» [5, с. 19].

По-п’яте, це виразні преференції кільком аналітичним жанрам (огляду, рецензії, есею)¹, широке використання різноманітних креативних технік і риторичних прийомів удоступнення спеціальних знань, властиве, як відомо, нон-фікшн літературі (або в категоріях стилістики — публіцистичному стилю). Власне у цьому, як уже мовилося, існує розбіжність між книжковою і літературною критикою, що часто тяжіє до наукового стилю.

Багата, різнобарвна, оригінальна палітра виразових мовних засобів, до яких у своїй публіцистиці вдається К. Родик, заслуговує на окреме дослідження. Заголовки його есеїв «змагаються» між собою в яскравості, оригінальності, метафоричності й дотепності: «Барабани Страдиварі», «Код Дена Брауна. “Жаба” проти наук-поп-літу», «Сексо-політологія масової свідомості», «Путівник “Жадан”: життя як пісня, й пісня як документ», «На безриб’ї — і хамство риба», «Передмова до істерії» (з книжки «Актуальна література»); «Привид критики. Наука про літературу, якою та іще не стала», «Смертельно улюблений світ: незримим по білому», «Баланс бездоганно недосконалих протиріч гри», «Імунологія від Михаїла: “Та ну йо ж майо, — зітхнув він до годинника”» (з книжки «Сізіф ХХ.

¹ У книжковій журналістиці популярним є також жанр інтерв’ю, до якого К. Родик звертався у своїй ранній публіцистиці.

Книжка vs. політика») — усі вони, без сумніву, «чіпляють» й інтригують читача, обіцяючи йому точно неординарну комунікацію. А таким в майстерному описі К. Родика постає сучасний літературно-видавничий процес: «рельєфна мапа сучасного письменства з вершинами, потужними ріками, бурхливими молодими потічками, темними хашами, окультуреними парками і навіть випаленими пустелями, потворними сміттєзвалищами та закамуфльованими сховками контрабанди» [5, с. 3].

Слід зауважити, що К. Родик утверджує книжкову журналістику не лише в практичній площині. Свого часу як головний редактор «Книжника-ревію» він неодноразово організовував фахове обговорення проблем сучасної літературної та книжкової критики, акцентуючи на відмінностях останньої від критики літературно-академічної [6].

У підсумку зазначимо, що виявлені нами риси можуть слугувати за своєрідні критерії якісної книжкової публіцистики, слугувати орієнтиром при опануванні креативних технік писання про «світ книжок». Творчий доробок талановитого книжкового журналіста доводить, що «родзинка» книжкової публіцистики — в панорамності бачення об'єкта, в умінні оцінити літературно-видавничі артефакти у широкій — загальнокультурній, філософській, соціологічній, мистецькій, ринковій — перспективі, доступно і яскраво донести інформацію масовій аудиторії, «звабити» її автором чи твором, захопити ідеєю читання як культурною практикою «на всі часи».

1. Культурна журналістика: чи потрібні особливі риси та вміння // European Journalism Observatory. URL: <https://ua.ejo-online.eu/4318/mediadoslidzhennia/kulturna-yhurnalistyka>.
2. Літературний журнал «kr: КНИЖНИК-review» взяв новий старт // UNIAN.UA. URL: <https://www.unian.ua/culture/53486-literaturniy-jurnal-kr-knijnik-review-vzyav-noviy-start.html>.
3. *Мигонь К.* Парадигми науки о книге двести лет тому назад и сегодня // *Книгоутра*. 2010. № 54. С. 44–53.
4. *Огар Е.* Книжкові часописи часів незалежності у контексті формування критичного дискурсу // *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. Львів, 2018. Вип. 8(26). С. 180—192.

5. Родик К. Актуальна література: пунктир-енциклопедія. Київ: Радуга, 2016. Книжка перша. 255 с.
6. Родик К. Критика. PR. Реклама // Книжник-ревію. 2004. № 24. С. I—VIII.
7. Родик К. Сізіф XX. Книжка vs. політика. Київ: Балтія-Друк, 2019. 352 с.
8. Титаренко М. Феномен «публіцистики»: проблема дефініцій // Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика. 2007. Вип. 30. С. 41—50.
9. Association of Opinion Journalists. URL: <http://www.opinionjournalists.org/>.

References

1. Kulturna zhurnalistyka: chy potrebni osoblyvi rysy ta vminnia, *European Journalism Observatory*. Retrieved from <https://ua.ejo-online.eu/4318/mediadoslidzhennia/kulturna-yhurnalistyka/>.
2. Literaturnyi zhurnal «kr: KNYZHNYK-review» vziav novyi start, *UNIAN.UA*. Retrieved from <https://www.unian.ua/culture/53486-literaturniy-jurnal-kr-knijnik-review-vzyav-noviy-start.html>.
3. Migon, K. (2010). Paradigmy i nauki o knige dvesti let tomu nazad i segodnia, *Knygotyra*. no 54, pp. 44–53.
4. Ohar, E. (2018). Knyzhkovi chasopysy chasiv nezalezhnosti u konteksti formuvannia krytychnoho dyskursu, *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho instytutu presoznavstva*. Lviv, vyp. 8(26), pp. 180—192.
5. Rodyk, K. (2016). *Aktualna literatura: punktyr-entsyklopediia*, Kyiv, Raduha, Knyzhka persha. 255 p.
6. Rodyk, K. (2004). Krytyka. PR. Reklama, *Knyzhnyk-reviu*, no 24, pp. I—VIII.
7. Rodyk, K. (2019). *Sizif XX. Knyzhka vs. polityka*. Kyiv, Baltiia-Druk, 325 p.
8. Tytarenko, M. (2007). Fenomen «publitsystyky»: problemadefinitsii, *Visnyk Lvivskoho universitetu*. Serii «Zhurnalistyka», vyp. 30, pp. 41—50.
9. Association of Opinion Journalists. Retrieved from <http://www.opinionjournalists.org/>.

Emiliya Ohar

THE PUBLICISM OF KOSTIANTYN RODYK IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY BOOK JOURNALISM

The paper seeks to develop new avenues for a study of book journalism. Specifically, it deals with a problem of institutionalization of

book journalism as a self-sufficient thematic direction in contemporary cultural journalism. More specifically, the article aims to explore a publicism of Kostiantyn Rodyk, the well-known Ukrainian cultural journalist formerly a book journalist. He is the former editor-in-chief of one of the most professional specialized magazine *Knyzhnyk-Review* (2000—2007s), the television and radio presenter, the founder and top manager of the annual National book rating *Knyzhka Roku*, columnist of the newspapers *Den'* and *Ukraina Moloda*, author of the book series *Ukrainian Best. Knyzhka Roku*, some non-fiction books *Actualna Literatura* and *Sizif XX. Knyzhka vs. polityka*. The latter feature numerous essays dealing with actual publishing and literary process in Ukraine. We show that combined in one book; it created continuous nonfiction (publicist) meta-narrative or nonfiction (publicist) meta-text. The latter makes it possible to distinguish the most specific features of quality book journalism.

The paper attempts to define concepts of the «book publicism» and «book journalism», highlight differences between book journalism and literary-critical journalism. The author proposes to consider book publicism as a generalized phenomenon uniting both texts and the process of their creation. On the contrary, we argue that book journalism is one of the possible mediatized practices. It is a discourse that implies both the creation and the public reflection on the products of journalistic activity. In the course of the textual analysis of publicism works of Kostiantyn Rodyk, we have identified essential features of his book, non-fiction criticism. Those were: a broad subject (so-called «book culture»); socio-communicative approach to comprehension of literary and publishing artifacts; multi-functionality (informing about new books and literary works by the Ukrainian and foreign authors as well as publishing houses; criticism; creating culture; worldview, aesthetic and artistic tastes shaping and so on); hypertextuality and cross-mediality; preference given to genres such as essay and review; masterful use of expressive stylistics and linguistic means of popularization of knowledge. We conclude that such specific features can be considered as criteria for quality book journalism, a benchmark for mastering creative writing about the «world of books».

Keywords: publicism, book journalism, literary criticism, Kostiantyn Rodyk, literary and publishing process, essay.